

2. Буева Л. Социальная среда и сознание личности / Л. Буева. – М.: Изд. МГУ, 2003. – 268 с..
3. Пеньков Е.М. Социальные нормы – регуляторы поведения личности / Е.М. Пеньков. – М.: Мысль, 1997. – 180 с.
4. .Філософський словник /За ред. В.І. Шинкарука / В.І. Шинкарук. – К.: Гол. Ред. УРЕ, 1996. – 800 с.
5. Фридман Л.М., Пушкина Т.А., Каплунович И.Я. Изучение личности учащегося и ученических коллективов: Кн. Для учителя / Л.М. Фридман и другие. – М.: Просвещение, 1993. – 307 с.

Богомолова М. Ю.

ПРОБЛЕМА САМООПРЕДЕЛЕНИЯ И ОТВЕТСТВЕННОСТИ КАК ДЕТЕРМИНАНТА ЛИЧНОСТНОГО СТАНОВЛЕНИЯ ПОДРОСТКОВ-ДЕЛИНКВЕНТОВ

В статье рассматривается проблема развития самоопределения и ответственности как определителей их личностного становления.

Ключевые слова: подростки-делинквенты, бытие, ответственность, безответственность, инфантильность, правовые нормы, внутренние переживания, ценностные нормы, самоопределение.

Bogomolova M. U.

PROBLEM OF SELF-DETERMINATION AND RESPONSIBILITY AS A DETERMINANT OF THE PERSONAL DEVELOPMENT OF TEENS-DELINKVENTY

The article considers the problem of self-determination and responsibility as determinants of their personal development.

Key words: teens-delinkventy, genesis, responsibility, irresponsibility, immaturity, legal regulations, internal feelings, values, norms, self-determination.

УДК 37.013.42

Дереш В.С.

КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті визначені складники процесу соціалізації особистості та зроблена спроба розмежування понять "соціалізація", "виховання", "розвиток особистості" у сучасній науці.

Ключові слова: соціалізація, виховання, розвиток особистості, формування, самосвідомість.

У наш час особистість є водночас активним творцем оточуючого соціального середовища і творцем самої себе. Це зумовлено тим, що сучасна людина знаходиться на якісно вищому рівні соціокультурного розвитку, ніж її предки, потреби її значно збільшилися і змінився світ, в якому вона проживає. Особистість прагне бути активно причетною як до своєї долі, так і до історичної. А це висуває потребу розгляду проблеми соціалізації дитини у дослідженнях соціальної педагогіки та інших науках.

Проблема соціалізації особистості все частіше перебуває в центрі уваги педагогів, психологів, соціологів та філософів (Л. Виготського, М. Галагузової, Н. Голованової, І. Кона, Т. Куна, А. Леонтьєва, Дж. Г. Міда, М. Мід, В. Москаленко, А. Мудрика, Т. Парсонса, В. Сухомлинського). Проте, вченими ще не чітко розмежовано поняття "соціалізація", "виховання", "розвиток особистості".

Метою статті є аналіз основних понять проблеми соціалізації особистості та їх розмежування.

Однією з провідних категорій педагогіки, в тому числі соціальної, є соціалізація особистості. У дослідженнях з філософії, психології, соціології і педагогіки широко використовується термін "соціалізація", хоча дотепер не вироблено однозначного його

тлумачення. Автором терміна "соціалізація" вважається американський соціолог Ф.Г. Гіддінгс, який у 1887 році в книзі "Теорія соціалізації" трактував його як "розвиток соціальної природи або характеру індивіда, підготовка людського матеріалу до соціального життя".

Нині пошук шляхів осмислення соціалізації спрямований на виявлення взаємовідносин категорій "суб'єкт – об'єкт" (суспільство – це суб'єкт впливу, а людина – його об'єкт) та "суб'єкт – суб'єкт" (суспільство і людина – суб'єкти впливу).

Погляди Ф.Г. Гіддінгса, Т. Парсонса об'єднують ідеї про нерозривний зв'язок соціалізації з освітою та вихованням, з адаптивними процесами, соціалізація трактується як процес адаптації людини до суспільства, яке її формує відповідно до культурних надбань. Протилежний підхід до розуміння соціалізації представляють американські вчені Ч. Кулі і Дж. Г. Мід. Вони розуміли соціалізацію як розвиток і самозміну людини в процесі засвоєння і відтворення культури, людина активно бере участь у цьому процесі і не лише адаптується до суспільства, але й впливає на саму себе.

До середини ХХ століття соціалізація перетворилася у самостійну міждисциплінарну галузь дослідження. До 60-х років ХХ століття практично всі вчені розуміли під соціалізацією розвиток людини в дитинстві, підлітковому віці та юності. Лише в останні десятиріччя дослідження соціалізації поширилося на дорослість і старість. До 1980-х років радянська наука заперечувала соціалізацію, вважаючи її породженням буржуазної науки. Але із початком формування соціальної педагогіки як самостійної галузі педагогічного знання, поняття "соціалізація" стало предметом дослідження педагогічної науки.

Термін "соціалізація" в "Українському педагогічному словнику" С. Гончаренка характеризується як "процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості. Соціалізація передбачає взаємодію людини з соціальним оточенням, яке впливає на формування її певних соціальних якостей та рис, на активне засвоєння й відтворення нею системи суспільних зв'язків" [1, с. 314].

Л. Орбан-Лембрик розглядає соціалізацію (лат *socialis* – суспільний) як процес входження індивіда в суспільство, активного засвоєння ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в певному суспільстві. Життєвий шлях людини, відображення нею соціально-психологічної реальності є складною двосторонньою взаємодією її та соціального життя. Процес їх взаємовпливу спричинює розвиток і становлення індивіда. Соціально-психологічне розуміння соціалізації особистості визначає погляд на неї як на специфічне утворення, продукт соціально-психологічного відображення соціального життя, соціальних відносин.

Формування особистості відбувається за допомогою власного досвіду становлення і розвитку в безпосередніх соціальних контактах, у процесі яких людина зазнає впливу мікросередовища, а через нього – і макросередовища, його культури, соціальних норм і цінностей. Це і є соціалізація особистості [5, с.89-90].

Як бачимо, автор наголошує на обов'язковості розгляду поняття "соціалізація" як "суб'єкт – суб'єктного" процесу, вказує на необхідність дослідження цього терміна в соціокультурному контексті. Без цього неможливе розкриття сутності соціалізації.

Г. Андреева дає таке визначення: "Соціалізація – двосторонній процес, що включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків; з іншого – процес активного відтворення індивідом системи соціальних зв'язків завдяки його активній діяльності, активному включенню в соціальне середовище".

Також дефініцію "соціалізація" подано у "Словнику практичного психолога" В.Шапаря. У ньому соціалізація визначається як "процес і результат засвоєння і активного відтворення індивідом соціального досвіду, здійснюваний у спілкуванні і діяльності" [6, с. 563].

Соціалізація, як найширше поняття з-поміж тих, що характеризують творення особистості, є не тільки свідоме засвоєння дитиною готових форм і способів соціального життя, способів взаємодії з матеріальною і духовною культурою, адаптація до соціуму, але й вироблення власного соціального досвіду, ціннісних орієнтацій, свого стилю життя [3, с. 5].

Т. Шибутані визначає соціалізацію як процес, за допомогою якого люди навчаються ефективно брати участь у соціальних групах. Особистість соціалізована, коли вона здатна брати участь у погоджених діях на основі конвенціональних норм.

А. Мудрик трактує термін "соціалізація" як "розвиток і самозміна людини в процесі засвоєння і відтворення культури, який відбувається у взаємодії людини із стихійними, відносно спрямованими і цілеспрямовано створеними умовами життя на всіх вікових етапах" [4, с. 9].

Отже, можна стверджувати, що розуміння поняття "соціалізація" залежить від того, яка основна ідея закладена науковцем у термін, з якої позиції розглядається дефініція (з педагогічної, психологічної, філософської, соціологічної, соціально-педагогічної).

Соціалізація умовно включає чотири складники [4, с. 15]:

- стихійна соціалізація (відбувається під впливом об'єктивних обставин життя суспільства, у взаємодії з оточенням; зміст, характер і результати такої соціалізації визначаються соціально-економічними та соціокультурними реаліями);
- відносно спрямована соціалізація (державна приймає певні заходи економічного, законодавчого, організаційного характеру для вирішення своїх соціальних завдань, які об'єктивно впливають на характер розвитку та зміну можливостей, на життєвий шлях людей, цілих вікових груп населення. Ці заходи визначають обов'язковий мінімум освіти, вік, з якого починається навчання, терміни служби в армії, пенсійний вік та інше);
- відносно соціально контрольована соціалізація – виховання (планомірне створення суспільством та державою правових, організаційних, матеріальних та духовних умов для розвитку людини);
- більш-менш усвідомлена людиною самозміна, (має просоціальне, асоціальне чи антисоціальне спрямування (саморозвиток, самовдосконалення, саморуйнування), відповідно до своїх індивідуальних ресурсів і відповідно чи всупереч об'єктивним умовам життя).

У результаті виховання, самовиховання, під впливом стихійної і відносно спрямованої соціалізації (культурно-історичних, релігійних та сімейних традицій, засобів масової інформації, дитячих громадських організацій, клубів, секцій, шкільного колективу, друзів, неформальних молодіжних об'єднань та ін.) відбувається природний процес інтеграції дитини в суспільство, тобто її соціалізація.

Упродовж останніх двадцяти років у педагогіці та інших соціальних науках широко обговорюється питання про співвідношення понять "соціалізація" і "виховання". До розмежування цих дефініцій є багато підходів. Одні науковці прагнуть замінити виховання соціалізацією, інші розглядають виховання як частину соціалізації особистості, треті під соціалізацією розуміють громадянське і моральне виховання. Деякі психологи і педагоги пропонують розглядати поняття "соціалізація" і "виховання" як синоніми, розуміючи під вихованням вплив на людину всієї системи суспільних зв'язків з метою засвоєння нею соціального досвіду.

В "Українському педагогічному словнику" виховання розглядається як "процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів" [1, с. 53].

У "Словнику практичного психолога" термін виховання трактується як "діяльність з передачі новим поколінням суспільно-історичного досвіду; планомірний і цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку людини з метою формування певних установок, понять,

принципів, ціннісних орієнтацій, що забезпечують умови для її розвитку, підготовки до суспільного життя і праці" [6, с. 68].

В. Москаленко зазначає, що виховання – це система цілеспрямованих, педагогічно організованих взаємодій дорослих з дітьми, самих дітей одне з одним. Саме в такій особистісній взаємодії відбувається зміна мотиваційно-ціннісної системи особистості дитини, виникає можливість репрезентувати дітям соціально значимі норми і способи поведінки, оскільки виховання є одним з основних шляхів організованої соціалізації [3, с. 5].

В основі виховання, як відносно соціально контрольованої соціалізації, на відміну від стихійної і відносно спрямованої соціалізації, лежить соціальна дія. Цей термін започаткував німецький соціолог Макс Вебер. Він характеризував дефініцію як дію, що передбачає суб'єктивне осмислення можливих варіантів поведінки людей, з якими особистість взаємодіє.

На відміну від соціалізації, яка є безперервним процесом (адже людина постійно взаємодіє з соціумом) і включає непередбачені, спонтанні впливи, виховання процес цілеспрямований і дискретний: здійснюється планомірно, відбувається в певних організаціях, обмежене місцем і часом.

А. Мудрик узагальнив те спільне, що притаманне вихованню як відносно соціально контрольованій соціалізації. В його трактуванні виховання – це "відносно осмислене і цілеспрямоване плекання людини в сім'ї, в релігійних і виховних організаціях, яке більш-менш послідовно сприяє адаптації людини в суспільстві і створює умови для її відокремлення у відповідності до специфіки мети, змісту і засобів сімейного, релігійного, соціального і корекційного видів виховання" [4, с. 16].

Виховання – це один із основних факторів соціалізації особистості. Воно займає визначене місце серед інших складників соціалізації і не може їх замінити. Проте, залежно від віку дитини, виховання змінює динаміку впливу на особистість. Чим менша дитина, тим важливіший і сильніший виховний вплив на становлення і розвиток особистості. Чим старшою стає людина, тим збільшується самостійність її, саморозвиток і самовиховання, самовдосконалення чи саморуйнування, а вплив виховання зменшується. Загалом, саме в результаті виховання, самовиховання, саморозвитку і відбувається природний процес інтеграції дитини в соціум, її соціалізація.

Слід чітко розмежовувати широко використовувані в науковій літературі терміни "формування", "розвиток особистості" і "соціалізація", хоча це досить складно.

Поняття "формування" відображає процес становлення і розвитку особистості під кутом зору появи, формування, набуття закінченості та зрілості її особистісних рис; поняття "соціалізація" фіксує не лише процес становлення, а й розвиток зрілих форм соціальності індивіда, їх модифікацію у ході включення особистості в систему нових зв'язків протягом всього життя [2, с. 289].

Розвиток особистості – процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті його соціалізації і виховання. Маючи природні анатомо-фізіологічні передумови до становлення особистості, дитина в процесі соціалізації вступає у взаємодію з навколишнім світом, оволодіваючи досягненнями людства. Оволодіння дійсністю у дитини реалізується в її діяльності за допомогою дорослих, тим самим процес виховання є провідним у розвитку її особистості. Розвиток особистості відбувається в діяльності, яка керується системою мотивів, притаманній даній особистості [1, с. 289].

Розвиток особистості, як і соціалізація, відбуваються протягом усього життя. Але, на відміну від розвитку, який відображає біологічну, психологічну і соціальну сутність людини, поняття "соціалізація" більш конкретне. Воно відображає соціальну сутність людини, визначає розвиток особистості, який зумовлений певним культурно-історичним етапом розвитку суспільства, певним типом соціальної системи, в якому проживає людина.

До четвертого складника соціалізації (більш-менш усвідомленої людиною самозміни) ми відносимо також самосвідомість. Самосвідомість розглядаємо як досягнення особистістю

на кожному віковому етапі розвитку певної міри самопізнання, наявності відносно цілісної Я-концепції і певного рівня самоповаги і прийняття самої себе.

Розвиток самосвідомості в ході соціалізації особистості – процес, контрольований і обумовлений постійним набуттям соціального досвіду в умовах розширення діапазону діяльності і спілкування людини.

Широта соціалізації характеризується тим, наскільки соціально зрілою й розвиненою є особистість. Виділяють такі критерії соціалізованості особистості: зміст сформованих у людини настанов, стереотипів, цінностей, картини світу; адаптованість особистості, її нормотипічна поведінка, спосіб життя; соціальна (групова й загальнолюдська) ідентичність.

Виходячи з вище сказаного, можемо дійти висновку, що процес соціалізації особистості дуже складний і багатогранний. Від того, наскільки успішно буде соціалізована людина, залежить майбутнє нашої країни. Від того, наскільки людина самостійно й активно вирішує поставлені завдання, сама ставить перед собою цілі і досягає мети, наскільки вона незалежна, упевнена, самостійна, ініціативна, настільки особистість може розглядатися як суб'єкт соціалізації. Адже головна мета соціалізації полягає в задоволенні потреби особистості в самоактуалізації, особистісному зростанні, у розвитку її здібностей.

Таким чином, здійснений аналіз наукової літератури дозволяє уточнити складники процесу соціалізації та зміст ключових понять, тісно пов'язаних із даним терміном. Однак, ця стаття не вичерпує всієї сутності проблеми, оскільки розглянуте питання є дуже складним і багатогранним.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Заверико Н.В. Соціальна педагогіка: навчальний посібник / Н.В.Заверико. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2011. – 240 с.
3. Москаленко В.В. Проблема виховання в контексті соціалізації особистості / В.В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2005. – №2. – С. 3-14.
4. Мудрик А.В. Социальная педагогика: учеб. для студ. пед. вузов / под ред. В.А. Слостенина / А.В. Мудрик. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр "Академия", 2000. – 192 с.
5. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: посібник / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2003. – 448 с.
6. Шапарь В.П. Словарь практического психолога / В.Б. Шапарь. – М.: ООО "Издательство АСТ"; Х.: "Торсинг", 2004. – 734, [2] с.

Дереш В.С.

КЛЮЧЕВЫЕ ПОНЯТИЯ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ

В статье определены составляющие процесса социализации личности и сделана попытка разграничения понятий "социализация", "воспитание", "развитие личности" в современной науке.

Ключевые слова: социализация, воспитание, развитие личности, формирование, самосознание.

Deresh V.S.

KEY CONCEPTS OF THE PROBLEM SOCIALIZATION OF PERSONALITY

In this article investigated the components of the process of socialization and attempted delimitation of the concepts "socialization", "education", "personal development" in modern science.

Key words: socialization, education, personal development, formation, consciousness.